

Inhoud

Voorwoord	7
I Inleiding	11
Mijn ervaring met vrouwelijke leiders	16
II Dante	21
Leven en leiderschap	22
De goddelijke komedie	24
Louteringsberg	27
Zonden en deugden	30
Betekenis in het kader van vrouwelijk leiderschap	35
III Trots en bescheidenheid	41
Trots en bescheidenheid in Dantes Louteringsberg	43
Psychospirituele aspecten van trots en bescheidenheid	46
Leiderschap ontwikkelen aan de hand van trots en bescheidenheid	50
IV Afgunst en gulheid	59
Afgunst en gulheid in Dantes Louteringsberg	63
Psychospirituele aspecten van afgunst en gulheid	65
Leiderschap ontwikkelen aan de hand van afgunst en gulheid	68
V Woede en zachtmoedigheid	77
Woede en zachtmoedigheid in Dantes Louteringsberg	79
Psychospirituele aspecten van woede en zachtmoedigheid	81
Leiderschap ontwikkelen aan de hand van woede en zachtmoedigheid	88

VI	Traagheid en ijver	93
	Traagheid en ijver in Dantes Louteringsberg	95
	Psychospirituele aspecten van traagheid en ijver	98
	Leiderschap ontwikkelen aan de hand van traagheid en ijver	102
VII	Hebzucht en vrijgevigheid	109
	Hebzucht en vrijgevigheid in Dantes Louteringsberg	111
	Psychospirituele aspecten van hebzucht en vrijgevigheid	114
	Leiderschap ontwikkelen aan de hand van hebzucht en vrijgevigheid: hebzucht en behoedzaamheid	120
VIII	Gulzigheid en gematigdheid	127
	Gulzigheid en gematigdheid in Dantes Louteringsberg	129
	Psychospirituele aspecten van gulzigheid en gematigdheid	133
	Leiderschap ontwikkelen aan de hand van gulzigheid en gematigdheid	138
IX	Lust en kuisheid	145
	Lust en kuisheid in Dantes Louteringsberg	146
	Psychospirituele aspecten van lust en kuisheid	150
	Leiderschap ontwikkelen aan de hand van lust en kuisheid	153
X	Vrouwelijk leiderschap: de weg voorwaarts	161
	Psychospirituele aspecten van het beperkte zelf en het grotere Zelf	162
	De link tussen Dante en vrouwelijk leiderschap	164
	De essentie van vrouwelijk leiderschap	166
	Uitdagingen voor vrouwelijk leiderschap: zorg en wedijver	168
	Vrouwelijk leiderschap: hoe verder?	170
	Naschrift	173
	Belang van vrouwelijk leiderschap in deze transitietijd	173
	Van piramide naar web	173

Voorwoord

De meesten van ons zijn, wanneer we alleen zijn, gewoon onszelf, 'ik'. We denken niet over onszelf in termen van vrouw of man. In relaties daarentegen wordt onze persoonlijkheid wel bepaald aan de hand van onze sekse en 'worden' we vrouwelijk en mannelijk. Op dezelfde wijze vertoont de cultuur van een bedrijf, en zelfs een hele cultuur, een dominante voorkeur voor het vrouwelijke of het mannelijke. Voor de andere, niet-verkozen tendens betekent dat zowel een uitdaging als een kans. Hij is de impuls die een gevestigde situatie kan vernieuwen. Vrouwelijk leiderschap wordt door vrouwen beoefend in een door mannen gedomineerde zakenwereld. Dit boek gaat over de vraag hoe zij zich daarop kunnen voorbereiden.

De ontwikkeling van vrouwelijk leiderschap, vooral in Nederlandse multinationals, is ruim zeven jaar het centrale thema geweest in mijn werk, dat zich afspeelde op zowel groepsniveau, soms gedurende een aantal jaren, als op individueel niveau in langdurend analytisch werk. In beide settings lag de nadruk op persoonlijke ontwikkeling. Vrouwelijke leiders willen hun psychospirituele inzicht in relaties verdiepen en willen leren doeltreffender met anderen in contact te staan.

In mijn werk heb ik gebruikgemaakt van mijn opleiding in het soefisme en de jungiaanse psychoanalyse. Deze fantastische tradities bieden onuitputtelijke ingangen tot het diepst van de psyche en de spirituele werkelijkheid die door de hele mensheid wordt gedeeld. In dit boek wordt geïllustreerd hoe Dantes denkbeeldige reis in *Louteringsberg* en de zeven zonden en deugden

die hij daar tegenkomt als metaforen kunnen dienen voor ieders persoonlijke reis. Ik zal laten zien hoe vrouwen door middel van deze metaforen hun ervaringen in kaart kunnen brengen en inzicht kunnen krijgen in de meer algemene dynamiek van dat proces en hoe ze die dynamiek ook kunnen leren herkennen in anderen. Hun leiderschap zal daardoor sterker worden en in hun werkomgeving zal meer ruimte ontstaan voor creativiteit en eerlijke onderlinge communicatie.

Hoewel vrouwelijk leiderschap wordt beoefend in een op mannen gerichte zakelijke omgeving, ben ik er niet op uit de relaties tussen mannen en vrouwen te polariseren. Persoonlijke leiderschapsontwikkeling is even interessant voor mannen, en daarom wordt in dit boek vooral de algemene innerlijke dynamiek van leiderschap onderzocht. Het gaat over hoe iemand succesvol kan omgaan met de spanning tussen verwachtingen van buitenaf en zijn of haar innerlijke leven, want daar ligt de businesscase voor persoonlijke ontwikkeling.

Niettemin is dit boek wel geschreven vanuit het gezichtspunt van de levens van vrouwen en hun ervaringen op het gebied van leiderschap. Het uitgangspunt ligt bij innerlijke processen in plaats van bij de externe resultaten van een leiderschapsontwikkeling. Voor die benadering is gekozen omdat veel traditionele managementboeken weliswaar een goede beschrijving geven van de stappen en fasen die nodig zijn voor persoonlijke ontwikkeling, maar toch beheerst (en beperkt) worden door de cultuur waaruit ze voortkomen. Ze zijn namelijk gericht op de ontwikkeling van leiders *ten behoeve van* organisaties. Hoewel er tegenwoordig veel stemmen opgaan die ervoor pleiten dat leidinggevenden niet perfect hoeven te zijn, dat zij ook hun zwakheden en kwetsbaarheden mogen hebben en niet altijd alles hoeven te weten, worden dergelijke trekken toch ook bekeken vanuit de vraag hoe ze kunnen worden ingepast in de *corporate values*: er bestaat een bepaald imago, en alle persoonlijke ontwikkeling wordt op dat imago afgestemd.

De ontwikkeling van vrouwelijk leiderschap is gericht op het individu en gaat dus over de individuele leider. Bij de ontwikkeling van vrouwelijk leiderschap worden de situatie, het levensverhaal, de worstelingen, angsten, behoeften, hoop en het lot van de individuele leider als centrale factoren gezien voor de organisatie en het imago dat daaruit ontstaat. Vrouwelijk leiderschap is gericht op het integreren van het vrouwelijke in de vorm van relationele vaardigheden, metarationele vaardigheden bij het nemen van beslissingen, en het combineren van tegengestelde persoonlijkheidsfactoren.

In de huidige trend van genetwerkte organisaties moeten bedrijven het meer dan ooit hebben van de veelzijdigheid van individuen die zichzelf goed kennen. Vrouwelijke leiders bereiden zich voor op dit nieuwe, in een geglobaliseerde markt noodzakelijke leiderschap door vrouwelijke principes in te brengen en door het bewustzijn te vergroten van de werking van het innerlijke leven, de uiterlijke manifestaties daarvan en de relatie met het grotere Zelf, met spirituele eigenschappen, de ware 'ik'.

I Inleiding

Elke vrouw is een leider. Zij heeft de leiding over haar eigen unieke leven, of zich dat nu afspeelt in het bedrijfsleven of in een andere omgeving. In dit boek betekent leider zijn eenvoudig als mens erkennen dat je in staat bent te denken, jezelf te ontwikkelen, en te voelen en erkennen dat anderen dat ook zijn. Essentieel hierbij is dat je bij het maken van keuzes in het dagelijkse leven bewust met al die zaken in contact staat. Zo bevrijd je jezelf van de patronen die gelden in de omgeving waarin je functioneert en geef je jezelf de vrijheid om in alle omstandigheden je eigen weg te gaan. Dat is iets geweldigs. In elke fase van je leven heb je de mogelijkheid om je bewust met jezelf en de ander te verbinden. Je hebt een baby, je houdt die op een bepaalde manier vast en dat betekent iets. Je ziet dat een collega het moeilijk heeft; je bent in gedachten even bij haar en ze voelt dat. Je staat in de file en je accepteert het omdat je er niets aan kunt veranderen. Je man is niet meer de man van je leven; je gaat bij hem weg en gaat verder. Dit soort dingen gebeuren elke dag. Alle vrouwen zijn leiders, maar heel weinig van hen ontwikkelen leidinggevende kwaliteiten en slechts een zeer kleine minderheid bekleedt een leidinggevende positie aan het hoofd van een grote organisatie.

In Nederland is het aantal vrouwen dat een toppositie bekleedt in multinationals, lager dan in de ons omringende landen (Duitsland, Frankrijk en België). Nederland deelt met Pakistan de zestigste positie op de ranglijst wat betreft vrouwen in leidinggevende functies. Uit recent onderzoek van professor Mijntje

Lückerath-Rovers¹ blijkt dat het aantal vrouwelijke uitvoerende en niet-uitvoerende bestuurders dat zitting heeft in de raden van bestuur van beursgenoteerde ondernemingen, in Nederland ongeveer 5 procent is. Bij het huidige tempo zal het nog tot 2090 duren voordat 30 procent van de topbestuurders vrouw is. Lückerath-Rovers geeft aan dat het aantal vrouwen in raden van bestuur in 2008 gelijk is gebleven: zes in totaal. Eén uitvoerend directeur was een vrouw en zij was een van de oprichters van het bedrijf. Interessant is dat als je alle vrouwelijke uitvoerende en niet-uitvoerende bestuurders bij elkaar optelt, maar liefst bijna de helft van hen (48,9 procent) geen Nederlander is.

Wat betreft gelijke vertegenwoordiging geeft Lückerath-Rovers aan dat het economische belang van gelijke vertegenwoordiging gelegen is in het feit dat de raad een (demografische) afspiegeling dient te zijn van de belanghebbenden van het bedrijf, zoals consumenten, werknemers en investeerders. Een meer gevarieerde raad leidt tot beter inzicht in de markten en klanten van de bedrijven.²

Nu algemeen bekend is dat monoculturen leiden tot isolering, risico en onderdrukking terwijl diversiteit leidt tot creativiteit, vernieuwing en een ruimere denkkeest, dient zich onvermijdelijk de vraag aan hoe dat komt en wat hierbij speelt. In het laatste hoofdstuk zal ik hierop terugkomen. Ik zal ook ingaan op enkele aspecten die een essentiële rol lijken te spelen in het leven van vrouwen die ondanks de ongunstige omstandigheden toch een leidinggevende en bestuurlijke functie bekleden en die zich met persoonlijke psychospirituele ontwikkeling hebben beziggehouden.

Wat is vrouwelijk leiderschap en waarom is het daarmee tot nu toe zo somber gesteld in een verder zo opvallend liberaal land als Nederland? Na de afgelopen vijf jaar zowel op individueel als op

1 Lückerath-Rovers, M. (2009). *De Nederlandse Female Board Index 2008*. Rotterdam: Erasmus Instituut voor Toezicht en Compliance.

2 *Ibid.*, p. 27.

groepsniveau intensief met vrouwen in leidinggevende posities te hebben gewerkt, heb ik geleidelijk een beter beeld gekregen van wat er aan de hand is. Ik beweer niet dat ik nu precies weet hoe het zit en ik ben ook niet van plan een theorie aan mijn bevindingen te hangen, maar laten we één vraag eens bekijken: hoe komt het dat zo veel intelligente, creatieve, zorgzame en hardwerkende vrouwen geen leidinggevende functies aan de top bekleeden? Deze vraag draagt ook een gedeelte van het antwoord in zich – aan de vrouwen zelf ligt het niet. Als het zou gaan over de strijd tussen de seksen, zou je naar de mannen moeten kijken: wat hebben zij wat vrouwen niet hebben en wat is het waardoor zij zich onderscheiden en wel een plaats aan de top bereiken? Ik weet wat je denkt, maar dat is het niet. Ik betwijfel zelfs of de seksekwestie in deze zaak van belang is.

Ik wil geen wig drijven tussen mannen en vrouwen; ik wil de innerlijke dynamiek onderzoeken waarmee vrouwen in leidinggevende posities mogelijk te maken krijgen. Welke spanning bestaat er tussen verwachtingen van buitenaf waaraan je wilt voldoen en je innerlijke leven? Na honderden uren te hebben gesproken met vrouwen die een leidinggevende rol vervullen, weet ik het zeker: je moet eerst aan die spanningen werken, anders wordt je leven erdoor bepaald. Hier ligt de businesscase voor persoonlijke ontwikkeling.

Vanuit dit gezichtspunt is de stelregel ‘ken jezelf’ voor vrouwelijke leiders belangrijker dan te streven naar gelijkheid met mannen. Het enige wat je ervan weerhoudt om jezelf te kennen, zijn de beelden die zich, laag na laag, om je heen hebben gevormd. Op een dag word je wakker en merk je dat je alleen nog die beelden ziet en dat je niets van je ware zelf kunt zien.

Hoe kun je afstand nemen van dergelijke ingesleten zelfbeelden? Hoeveel moet je investeren en wat moet je opgeven om jezelf te leren zien zoals je werkelijk bent, om je onderliggende ware aard te leren zien? En hoe kun je vrij en verantwoordelijk gaan functioneren, vanuit je innerlijke waarden? Daarvoor is een kleine revolutie nodig.

Te veel generaliseren heeft geen zin, want elke vrouw heeft haar eigen achtergrond en leven, haar eigen ware aard. Het is belangrijk om te kijken naar veelvoorkomende patronen, want daarin manifesteert zich het unieke en persoonlijke.

In dit boek wordt wat wij hebben leren kennen als ‘persoonlijke ontwikkeling’, bestudeerd vanuit het oogpunt van *Loutheringsberg*, deel II van *De goddelijke komedie* van Dante.

In het kader van dit boek moet *Loutheringsberg* worden gezien als een verwijzing naar de wereld van de grote emoties die iedereen heeft en die in onze westers-christelijke traditie op de westers-christelijke manier worden geuit. Het boek wijst op de grote dilemma’s van leven in dualiteit. Het maakt niet uit in hoeverre we begrijpen wat Dante ons wil vertellen, het is alleen al heilzaam om je met hem te verbinden en mee te voelen met zijn oprechte strijd en verzet en verwondering over alles wat hij tegenkomt en meemaakt. Wanneer dat proces eenmaal op gang komt, val je van de ene verbazing in de andere.

De zeven zonden en deugden in Dantes *Loutheringsberg* dienen als achtergrond voor mijn bespiegelingen over wat er nodig is om verder te komen door middel van persoonlijke ontwikkeling. In *Loutheringsberg* zijn zonde en deugd twee kanten van dezelfde medaille. Achter elke tegenstelling schuilt een fundamentele kracht of capaciteit om dingen met elkaar in verband te brengen. Het gaat om de manier waarop je met een andere persoon of een ander voorwerp, iets buiten jezelf, in contact treedt. Je hebt misschien de neiging om mensen en het leven in het algemeen tegemoet te treden met een ‘gevende’ houding, onder het mom van: ‘Als anderen maar gelukkig zijn, ben ik tevreden.’ Dat zou een vorm van gulheid zijn die gekoppeld is aan ‘afgunst’, wat in wezen betekent dat je bang bent dat anderen iets hebben wat jij niet hebt. Welke houding je ook aanneemt, deze wordt uiteindelijk bepaald door jouw relatie met jezelf. ‘Geven’ kan een manier zijn om het gevoel dat je iets waardevols te bieden hebt, te beschermen. Maar afgunst is een manier om jezelf te vertellen dat je

nooit tekort mag schieten tegenover anderen. Die relatie met jezelf wordt op haar beurt weer bepaald door je persoonlijkheid en hoe je als kind bent behandeld. Zonder zelfreflectie zul je geloven dat je bent zoals anderen je hebben gezien, benaderd, vastgehouden. Je zult geloven dat wat je waard bent, daardoor wordt bepaald. Maar je bent meer dan dat.

Hier komt de psychologie om de hoek kijken. Psychologie is een visie op het menselijk bestaan en vervult als zodanig bepaalde taken die eerder door de godsdienst werden vervuld. Wat in het werk en in de leefwereld van Dante 'zonde' werd genoemd, zou in de moderne psychologie wellicht worden aangeduid met 'negatieve emoties' of 'ongewenste gedachten'. Tegenwoordig zouden we waarschijnlijk eerder kijken naar wat we zelf kunnen doen om de spanning tussen zonde en deugd op te lossen. Dat wil zeggen, we zouden kijken naar hoe we zouden kunnen omgaan met de eisen die van buitenaf aan ons worden gesteld om het lijden voor onszelf en voor anderen zo veel mogelijk te beperken. We zouden eerder naar de psychologische dynamiek kijken dan naar de godsdienstige consequenties die in de cultuur en overtuigingen van de middeleeuwse christelijke traditie wel van belang waren. Psychologie is echter meer dan alleen vroegere mentale en spirituele eigenschappen verwerven en deze anders noemen. Het gaat erom dat je door middel van analytisch werk een proces kunt aangaan waarin de ander, de analyticus, je een spiegel voorhoudt. Maar in onze tijd is dat proces uitsluitend gericht op het stimuleren van zelfreflectie en het verruimen van je zelfbewustzijn. Dat is iets wat je zelf moet doen, maar de analyticus kan je daarbij helpen. Zonder contact met de ander zul je nooit weten wie je bent en zonder erbij stil te staan hoe je in dat contact staat, zul je jezelf nooit beter leren kennen. Je zult je nooit verder ontwikkelen als je je eigen denkpatronen niet onder ogen ziet. Je zult nooit volledig leiderschap ontwikkelen als je niet bewust op onderzoek uitgaat en jezelf niet steeds verder ontwikkelt.

Door mijn opleiding in de jungiaanse psychoanalyse en de godsdienstpsychologie ben ik ervan overtuigd geraakt dat de

psychologie een waardevolle aanvulling op godsdienst is. De psychologie laat heel duidelijk zien dat het leven altijd in ontwikkeling is en dat het verschil maakt of je je bewust bent van dat ontwikkelingsproces of niet. Als je je ervan bewust bent, voel je je beter, ben je meer jezelf en sta je daardoor ook vrijer in je relaties met anderen. Tegelijkertijd vind ik dat godsdienst ook toegevoegde waarde heeft voor de psychologie. Godsdienst brengt ons iets bij over het heilige, de ziel, de eeuwigheid, de mystiek, alles wat groter is dan het beperkte zelf, de onzichtbare natuurkrachten waar we soms, via onze intuïtie of door middel van een openbaring, een glimp van opvangen. We zijn pas volledig mens als we daarmee kennis hebben gemaakt.

Mijn ervaring met vrouwelijke leiders

Zoals ik eerder zei: een leider is iemand die haar gedachten en gevoelens en de keuzes die zij in het dagelijks leven maakt, bewust erkent. Gevoelens en gedachten zijn nauw met elkaar verweven; we kunnen niets denken zonder ook een gevoelswaarde aan die gedachte te koppelen. Hetzelfde geldt voor gevoelens; elk gevoel dat we hebben, wekt een gedachtevorm op. Om te kunnen begrijpen hoe deze dualiteit ons gedrag en onze instelling bepaalt, moeten we reflecteren, ordenen, onderscheid maken. We moeten de dingen bij hun naam noemen, weten waar iets vandaan komt en wat je beweegredenen zijn.

Zonder die reflectie zul je hulpeloos ten prooi vallen aan stemmingswisselingen, valse motieven, automatische projecties, idealisatie, plotselinge uitbarstingen van schaduw materiaal. 'Schaduw' zijn in dit verband delen van jezelf die er zijn, maar die je niet wilt hebben en die je niet wilt zien, terwijl de meeste mensen om je heen ze wel zien. Je kunt zelfs een sombere kopie van Dr. Jekyll & Mr. Hyde worden als je de ongewenste delen van je persoonlijkheid afscheidt en ze uiteindelijk vergeet tot ze weer de kop opsteken. Of als iemand, meestal een partner, iets zegt over je gespletenheid en de verschillende maskers die je de buitenwereld toont. Wanneer je last krijgt van dit soort situaties en van de

daarbij horende symptomen, kan het zinvol zijn om analytisch met iemand te gaan werken. Analytisch werk helpt je weer grip te krijgen op je leven.

Het is zinvol omdat je stilstaat bij je psychospirituele toestand en omdat je besluit dat je je los wilt maken van bepaalde patronen. Om die patronen achter je te laten moet je eerst erkennen dat je ze hebt. Want hoe kun je afstand nemen van iets wat je niet herkent? Je moet steeds heen en weer schakelen tussen het bekende en het onbekende om zo het onbekende, tot nu toe onbewuste materiaal steeds verder te integreren. Op deze manier wordt het bewustzijn steeds verder verruimd. Door te ontdekken wat je nog niet weet en door los te laten wat je maar al te goed weet, zul je langzaam maar zeker, op niet-lineaire wijze, je persoonlijkheid ontwikkelen.

Dat is de overeenkomst tussen Dantes reis en het psychoanalytisch werk. Beide gaan over de moeilijke taak jezelf te los te maken uit de ketens van het verleden en je open te stellen voor de mogelijkheden die voor je liggen. Door beide gezichtspunten dichter bij elkaar te brengen wil ik laten zien dat de wortels van ons bestaan en van ons leven eigenlijk een zaak van ontdekken zijn.

Psychospirituele ontwikkeling, het onderdeel van persoonlijke ontwikkeling waar dit boek over gaat, is een manier om jezelf beter te leren kennen door middel van zelfreflectie en door gelijktijdig bewust deel te nemen aan de reis die de mensheid maakt. Psychospirituele ontwikkeling helpt je om beter om te gaan met de spanning tussen tegenstellingen en zal je uiteindelijk helpen om enkele dualiteiten van het leven te ontstijgen waardoor je er met meer afstand naar kunt kijken. Je zult moeilijke situaties beter kunnen benutten en je zult minder snel oordelen. Tegelijkertijd brengt het je mogelijk meer in contact met het leven.

Ik denk dat veel vrouwen er baat bij hebben gehad verder te kijken dan hun eigen beperkte lijden en zich te realiseren dat zij niet de enigen zijn, maar dat zij misschien dragers zijn van gevoelens die al eeuwenlang in het Westen bestaan. Het met je

meedragen van dit emotionele en heilige erfgoed krijgt veel meer betekenis als je dat bewust doet, dan krijgt het betekenis voor ons allemaal.

Het collectieve onbewuste³ in de jungiaanse zin van het woord is een deel van de menselijke psyche waarin zich overgeërfde elementen bevinden die kunnen worden geïdentificeerd door het bestuderen van, bijvoorbeeld, de mythologie en analyse. Het collectieve onbewuste bevordert het werken met archetypische beelden. Archetypische beelden zijn persoonlijke symbolen die worden versterkt door culturele symbolen en die daardoor een energie krijgen die het persoonlijke overstijgt; het zijn sterke beelden. Jung merkte op dat archetypische patronen in alle culturen symbolisch worden uitgedrukt. Zo kan moederlijke zorg symbolisch worden uitgedrukt door middel van het beeld van een dragende en koesterende godin. Dezelfde godin (als archetypisch beeld) kan echter ook een tegenovergesteld symbool zijn: een godin die de dood in zich draagt. Op een archetypische manier uitdrukking geven aan ervaringen is een manier om bewust in contact te staan met het collectief. Wat is een vrouwelijke leider vanuit dit gezichtspunt? In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op enkele associaties en gedachten die ik in de loop der jaren heb verzameld en die mogelijk relevant zijn voor Nederlandse vrouwen in leidinggevende posities in 2010. Wat gebeurt er wanneer dat archetype opduikt in het bewustzijn? Hoe kun je gebruikmaken van dit inzicht in combinatie met wat je door middel van zelfreflectie over je ware aard te weten bent gekomen om wijzer te worden als vrouw in een leidersrol?

3 Jung stelt dat het collectieve onbewuste (voor zover we daar überhaupt iets over kunnen zeggen) lijkt te zijn opgebouwd uit mythologische motieven of oerbeelden. Daarom kan het collectieve onbewuste volgens hem worden verklaard op basis van de mythen van alle landen ter wereld. In feite kan de hele mythologie volgens hem worden gezien als een soort projectie van het collectieve onbewuste. Zie Jung, C.G. (1995). *De held en het moederarchetype, Verzameld werk, deel 8*. Rotterdam: Lemniscaat.

Ze stuiten op een grote boom die ondersteboven lijkt te groeien. De boom wordt begoten door een sprankelende waterval en hangt vol heerlijke vruchten (zie pagina 129).

II

Dante

Het leven van Dante stond in het teken van zijn persoonlijke zoektocht naar de waarheid en spirituele groei door integratie en voortdurende vernieuwing. Het is de moeite waard niet alleen naar Dantes werk te kijken, maar ook naar zijn levensloop, omdat die licht werpt op de reis van de ziel zoals die wordt beschreven in *Louteringsberg*. Aan de ene kant is die reis denkbeeldig en aan de andere kant heeft die reis dus ook werkelijk plaatsgevonden, zoals blijkt uit Dantes leven. We kunnen Dantes levensloop ook lezen als een verhaal over het overwinnen van obstakels. Niet door te veroveren, te strijden of bij voorbaat in de aanval te gaan – wat meer de mannelijke aanpak zou zijn – maar veeleer door zich over te geven, te reflecteren en verbanden te leggen – een meer vrouwelijke benadering. Dante overwon zijn gevoel een buitenstaander te zijn door zichzelf toe te staan de essentie achter ogenschijnlijke tegenstellingen te onderzoeken. Hij nam de moeite zich voor die tegenstellingen open te stellen en bereikte zo eenheid in zichzelf. Dat is iets anders dan obstakels buiten jezelf uit de weg ruimen en van tafel vegen.

In *Louteringsberg* worden alle zonden en deugden verklaard vanuit hun relatie met de liefde, de weg van het hart. Dat is interessant voor vrouwelijke leiders en vrouwelijk leiderschap, omdat dat hoofdzakelijk op relaties is gericht. Laten we enkele aspecten van Dantes levensloop, waaruit blijkt hoe hij tot zijn reis kwam, eens onder de loep nemen.

Dante Alighieri werd in mei of juni 1265 in Florence geboren en stierf in 1321 in Ravenna. Hij was een van de meest invloed-

rijke denkers en filosofen van zijn tijd en behoort tot de grootste dichters die ooit hebben geleefd. Vanuit rationaliteit en idealisme ontwikkelde Dante zich steeds meer richting het loslaten van vorm en het ervaren van geluk en genade door middel van de liefde. Dante was in die zin een ware mysticus en als zodanig beschreef hij stappen om te komen tot zelfontplooiing die we terugvinden in veel verschillende culturen en tradities en die een zekere universele waarheid in zich lijken te dragen. Zijn leven was in veel opzichten een weergave van zijn werk en *De goddelijke komedie* een autobiografie.

Leven en leiderschap

Dante werd als rooms-katholiek jongetje in Florence geboren en getogen. Zijn moeder stierf in de periode van zijn zesde tot negende levensjaar. Zijn vader hertrouwde korte tijd later en kreeg de zorg over nog twee kinderen, een jongen en een meisje. Dantes vader stierf toen Dante ongeveer achttien jaar was.

In mei 1274 – Dante was toen negen – ontmoette hij Beatrice Portinari, die toen acht jaar was. De ontmoeting zou hem zijn leven lang bijblijven. Hoewel het contact nooit echt verder werd verdiept en beiden later met iemand anders trouwden, vervulden de gevoelens die Dante voor Beatrice had, hem met verrukking en verheven inspiratie. Beatrice bleef zelfs na haar dood in 1290 Dantes bron van inspiratie. Samen met Dantes gids Vergilius is zij de centrale figuur in *De goddelijke komedie* en zijn ijkpunt in andere grote werken.

In Dantes tijd was Italië nog geen eenheid maar een verzameling – grotendeels kleine – stadstaatjes. Als gevolg van de machtsstrijd tussen adellijke families waren die staatjes constant met elkaar in oorlog en was er voortdurend sprake van onrust en burgeroorlog.

Twee belangrijke godsdienstige en politieke groeperingen, de Guelfen en de Ghibellijnen, stonden op gespannen voet met elkaar en streden om de macht in Florence. In wezen vertegenwoordigden zij twee tegengestelde standpunten ten aanzien van

de pauselijke macht. De Guelfen streden voor de pauselijke macht en politieke onafhankelijkheid, terwijl de Ghibellijnen voor centralisatie en de heilige Romeinse keizer waren. Dante had zich, net als zijn vader, aangesloten bij de Guelfen. Hij diende als militair en vocht in 1289 bij Campaldino. Hij bekleedde verschillende politieke functies, waaronder in 1299 die van ambassadeur bij San Gimignano.

Dante trouwde in 1285 met Gemma Donati, lid van een vooraanstaande guelfische familie die een actieve rol speelde in het culturele en burgerlijke leven in Florence. In deze periode nam de macht van de Guelfen in Florence af en viel de groep uiteen als gevolg van een interne machtsstrijd en verdeeldheid ten aanzien van de trouw aan de pauselijke macht.

In 1301 delfde de groep binnen de Guelfen waarbij Dante zich had aangesloten, de Witten, bij een conflict met paus Bonifatius VIII het onderspit. Dante werd in 1302 met een aantal andere vooraanstaande Guelfen uit Florence verbannen. Hij sloot zich korte tijd aan bij de Ghibellijnen en begon toen aan een twintig jaar durende reis waarbij hij tot aan zijn dood steeds kort op verschillende adressen, grotendeels in Toscane en Noord-Italië, woonde. In deze periode raakte Dante ervan overtuigd dat degenen die in tijden van moreel verval en crises onverschillig blijven, de grootste zondaars zijn. Zevenhonderd jaar later, in juni 2008, werd zijn straf door de gemeenteraad van Florence ongedaan gemaakt.

Dante ontving op verschillende plaatsen onderricht en zocht de kennis waar hij naar hunkerde in verschillende tradities: de aristotelische, de platonische en de Arabische traditie en in het bijzonder de traditie van Thomas van Aquino en het katholicisme.¹ Hij werd een van de geleerden van die tijd. Zijn vroege werk en geschriften werden beïnvloed door Guido Cavalcanti, die weer beïnvloed was geweest door Aristoteles. Cavalcanti was niet alleen een dichter, hij wist ook veel over natuurlijke filosofie. In

1 Dante bestudeerde werken van Aristoteles, die in zijn tijd beschikbaar waren in het Latijn. Thomas van Aquino heeft onder meer aristotelische lessen over de katholieke theologie geschreven.

zijn *Donna Mi Prega* deed Cavalcanti een poging de ervaring van liefde in strikt filosofische termen te beschrijven.

Dante nam geleidelijk afstand van een rationele opvatting van de liefde en maakte in plaats daarvan nadrukkelijk onderscheid tussen kennis over het leven en het ervaren van liefde. Zijn onderzoekende geest bracht Dante op het idee om op pelgrimstocht te gaan, op zoek naar de waarheid. Vanuit de filosofie en de theologie erkende hij de liefde als de hoogste vorm van intelligentie die de wereld had voortgebracht. Tegelijkertijd zag Dante de liefde als middel tot zelfontplooiing. Door het ervaren van liefde krijgen wij inzicht in de rangorde van krachten waaraan de schepping onderworpen is en kunnen de menselijke geest en het menselijke hart delen in het goddelijke licht van de intelligentie.

In Dantes latere werk is God het middelpunt van de werkelijkheid en de sleutel tot inzicht in de hele schepping. De ‘waarheid’ van die schepping kan worden geopenbaard door middel van de verhouding tot God. Iemand die blijft volhouden dat hij zelf het middelpunt van de schepping is, ontkent zijn ware aard en verwerpt zijn diepste wezen. Het kennen van God en het kennen van jezelf bevinden zich op dezelfde as.

Dante was niet alleen een groot dichter en filosoof, zijn belangrijkste wapenfeit is dat hij als eerste de Toscaanse streektaal gebruikte in serieuze geschriften. Door de streektaal in plaats van het Latijn te gebruiken gaf Dante aan dat hij het belangrijk vond dat gewone mensen elkaar beter zouden begrijpen en stimuleerde hij hen tot meer zelfkennis.

De goddelijke komedie

Dante schreef *De goddelijke komedie* in de periode van zijn ballingschap. De oorspronkelijke titel, *De komedie*, suggereert dat het verhaal een goede afloop had. ‘Goddelijk’ werd pas na Dantes dood aan de titel toegevoegd. Hoewel onze aandacht hier vooral uitgaat naar de persoonlijke ontwikkeling die plaatsvindt in deel II van *De goddelijke komedie*, *Louteringsberg*, is een korte toelichting op het hele werk zeker op zijn plaats.